

УДК 37.018

О. А. Комарова,
доктор економічних наук, доцент,
професор кафедри фінансів та планування
Кіровоградського національного
технічного університету

ОСОБЛИВОСТІ ФОРМУВАННЯ ВИПЕРЕДЖАЛЬНОГО РІВНЯ ОСВІТНЬОГО ПОТЕНЦІАЛУ СУСПІЛЬСТВА

У статті обґрунтовано доцільність формування випереджального освітнього потенціалу суспільства виходячи з необхідності орієнтації системи освіти на перспективні потреби соціально-економічного розвитку. Визначено цілі, принципи, напрями переходу та умови реалізації випереджальної освіти.

Ключові слова: освітній потенціал, сталий розвиток, випереджальна освіта, якість освіти.

О. А. Комарова
**ОСОБЕННОСТИ ФОРМИРОВАНИЯ
ОПЕРЕЖАЮЩЕГО УРОВНЯ ОБРАЗОВАТЕЛЬНОГО
ПОТЕНЦИАЛА ОБЩЕСТВА**

В статье обоснована целесообразность формирования опережающего образовательного потенциала общества исходя из необходимости ориентации системы образования на перспективные потребности социально-экономического развития. Определены цели, принципы, направления перехода и условия реализации опережающего образования.

Ключевые слова: образовательный потенциал, устойчивое развитие, опережающее образование, качество образования.

O. A. Komarova
**FEATURES OF FORMING OF
PASSING AHEAD LEVEL
OF EDUCATIONAL POTENTIAL OF SOCIETY**

In the article expedience of forming of passing ahead educational potential of society is grounded coming from the necessity of orientation of the system of education on the perspective necessities of socio-economic development. Aims, principles, directions of transition and condition of realization of passing ahead education, are certain.

Key words: educational potential, steady development, passing ahead education, quality of education.

Постановка проблеми. У новому тисячолітті в період становлення інформаційного суспільства, поширення глобалізаційних процесів, подолання відставання України від світових тенденцій соціально-економічного та суспільного розвитку освіта повинна стати одним із провідних факторів розвитку держави. Нині підвищується роль освіти як: соціального чинника, що забезпечує адаптацію людини у професійній сфері та повсякденному житті; економічного чинника, що виявляється у збільшенні економічної віддачі висококваліфікованої праці; інноваційного чинника, що дає змогу нарощувати інтелектуальний потенціал країни й підвищувати рівень її міжнародної конкурентоспроможності.

Проте у вітчизняній системі освіти нагромадилося багато проблем, які стримують її розвиток. Основними серед них є:

- відсутність чітких пріоритетів у розвитку освітнього потенціалу суспільства відповідно до перспектив постіндустріального розвитку;
- незадовільний рівень матеріально-технічного і кадрового забезпечення навчальних закладів;
- високий рівень уніфікації професійної освіти, що зменшує можливості формування індивідуальних траєкторій навчання та зумовлює випуск робітників і фахівців із низьким рівнем адаптивних здібностей;
- відсутність механізмів зацікавленої участі працедавців у підготовці кадрів унаслідок розриву партнерських відносин навчальних закладів і підприємств;
- зростання соціальної та територіальної нерівності в можливостях населення щодо задоволення освітніх потреб через формалізацію державних гарантій дос-

тупності й безплатності дошкільної і загальної середньої освіти, доступу до професійної освіти;

- декларативність, непослідовність державної освітньої політики, що спричиняє відірваність обсягів та професійно-кваліфікаційної структури випускників професійних навчальних закладів від потреб ринку праці, якості підготовки – від вимог роботодавців до робочої сили і міжнародних стандартів якості освіти;
- зниження ефективності професійної освіти внаслідок відсутності системи прогнозування попиту на робітників та фахівців і відповідно структурних перекосів у підготовці кадрів.

Отже, сучасна система освіти не здатна задовольняти освітні потреби держави, різних соціальних груп суспільства. Наразі відсутні ефективні механізми розвитку освітньої сфери, не створено інфраструктуру підтримки інноваційних процесів, освітня політика орієнтується на управління, а не на розвиток.

З огляду на це важливим завданням державної освітньої політики є орієнтація на випереджальний розвиток освітнього потенціалу суспільства через формування випереджальної моделі освіти. В Україні до сьогодні не вироблено шляхи та механізми реалізації моделі випереджальної освіти. Це обумовлено тим, що ні на державному, ні на регіональному рівні не набула пріоритетного значення проблема фінансового забезпечення розвитку освіти. Як наслідок, система освіти розвивається досить повільно, не говорячи вже про її випереджальний поступ.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Ідея випереджальної освіти виникла в кінці 90-х років ХХ століття. Вагомий внесок у розробку концепції випереджальної

освіти зробили такі вчені, як С. Батишев, В. Горшенін, К. Колін, А. Марон, Л. Монахова, А. Новиков, А. Романович, А. Субетто, А. Урсул та ін. Зазначені автори акцентували увагу насамперед на необхідності розвитку випереджального рівня освітнього потенціалу суспільства у зв'язку з актуалізацією проблем сталого розвитку цивілізації, національної безпеки. Приміром, К. К. Колін відзначає, що випереджальний характер системи освіти виявляється в її націленості на проблеми майбутньої постіндустріальної цивілізації. Сутність концепції випереджальної освіти, на його думку, «полягає в тому, щоб таким чином перебудувати зміст та методологію начального процесу в усіх ланках системи освіти, щоб вона була здатною своєчасно готувати людей до нових умов існування, давати їм такі знання та навички, які дозволили б їм не тільки успішно адаптуватися до нового соціального та інформаційного середовища, а й активно впливати на нього в інтересах збереження і подальшого гармонійного розвитку людського суспільства та оточуючої природи» [1, с. 14].

А. І. Субетто обґрунтовує необхідність переходу до випереджальної освіти виходячи з актуалізації екологічних проблем людства. Він зазначає, що сучасну економічну ситуацію слід розцінювати не як глобальну економічну кризу, а як першу фазу глобальної екологічної катастрофи, що вже відбулася та процеси якої стрімко розвиваються. За таких обставин, на його погляд, «імператив виживання людства включає в себе імператив трансформації цивілізації «інформаційного суспільства» в цивілізацію «освітнього суспільства», в якій діє закон випереджального розвитку якості людини, якості суспільного інтелекту та якості освітніх систем у суспільстві» [2].

А. Д. Урсул виокремлює дві основні причини необхідності випереджального характеру освіти в умовах інформатизації: по-перше, посилення інтеграції освіти та фундаментальної науки; по-друге, формування наукою нової світоглядної парадигми, в основі якої ноосферна свідомість, системно-діяльнісний та системно-інформаційний світогляд [3, с. 287].

Водночас, недостатньо дослідженими залишаються питання щодо обґрунтування ролі випереджальної освіти в забезпеченні відповідності структури та якості професійної підготовки потребам виробництва і ринку праці.

Мета статті: обґрунтувати сутність випереджального розвитку освіти, визначити цілі, принципи, напрями переходу та умови реалізації випереджальної освіти.

Основні результати дослідження. Потреба випереджального розвитку освітнього потенціалу суспільства зумовлена необхідністю подолання суперечностей між прискореним науково-технічним прогресом та інерційністю системи освіти, яка своєчасно не реагує на зовнішні потреби і запити; між необхідністю використання інформаційних технологій навчання та низьким рівнем їх науково-методичного забезпечення. Подолання цих суперечностей можливе, якщо будуть створені умови для розвитку освітнього потенціалу суспільства відповідно до перспективних потреб соціально-економічного розвитку.

Сутність випереджального розвитку освітнього потенціалу суспільства полягає в тому, що зміни в галузі освіти повинні випереджати зміни в інших сферах та створювати їх підґрунтя. Якщо освітня політика не переорієнтується на випередження, розвиток економіки буде стримуватися внаслідок орієнтації на систему освіти, що не відповідає його вимогам. Звичайно, держава може зайняти позицію вичікування і здійснити значні інвестиції в освітній потенціал тільки після стабілізації економіки. Проте на той момент інфраструктуру, здатну опанувати ці вкладення, буде зруйновано. Тому вже сьогодні слід подбати про випереджальний розвиток освітнього потенціалу суспільства.

Випереджальний розвиток освіти передбачає: по-перше, орієнтацію системи освіти на перспективні потреби соціально-економічного розвитку, тенденції розвитку галузей економіки; по-друге, підвищення рівня адаптації та включення навчальних закладів у сферу ринкових відно-

син і використання ними нових економічних механізмів власного фінансового забезпечення з метою стабілізації фінансового стану; по-третє, підвищення якості освіти, формування в учнів і студентів прагнення до постійного оновлення своїх знань.

Підґрунтям формування моделі випереджальної освіти має стати розвиток особистості, спрямований на формування її нових професійних та особистісних якостей, покликаних адаптувати людину до життя та праці в умовах невизначеності, швидких змін зовнішнього середовища. Реалізація моделі випереджальної освіти покликана забезпечити підвищення професійної мобільності та конкурентоспроможності випускників навчальних закладів.

Таким чином, основними цілями випереджальної освіти є: підготовка високоосвічених, креативних особистостей, а не вузькоспеціалізованих фахівців; прищеплення учням і студентам прагнення до постійного оновлення знань; трансформація системи освіти шляхом розвитку та впровадження інноваційних форм, методів, технологій і засобів навчання, які дозволяють підвищити рівень адаптації випускників навчальних закладів до перспективних потреб ринку праці та зростання вимог до якості робочої сили з боку працедавців.

Досягнути цілей випереджальної освіти можливо лише за умови взаємодії системи освіти і науки. Основними напрямками формування такої взаємодії є:

- фундаменталізація освіти, що передбачає підвищення якості підготовки шляхом зміни змісту навчання та методології реалізації навчального процесу. Зміни змісту навчання повинні бути спрямовані на вивчення більш фундаментальних у сучасному розумінні законів природи і суспільства. Засоби навчання, освітні технології та методики мають сприяти підвищенню адаптивності й мобільності випускників навчальних закладів, готовності адаптуватися до швидких змін навколишнього середовища, перетворенню індивідів із пасивних об'єктів зовнішніх змін на їх активних учасників. Відтак першорядного значення набувають дисциплінарні та міждисциплінарні курси, які наповнені фундаментальними знаннями і є базовими для формування загальної освіченості, професійної компетентності та культури, адаптації до нових професій;
- створення в навчальних закладах науково-методичних і навчальних центрів, які б розробляли та впроваджували в навчальний процес нові курси, що відповідають перспективам розвитку науки і техніки, та здійснювали інформаційне забезпечення цих курсів за допомогою електронних бібліотек.

Надання системі освіти випереджального характеру необхідно здійснювати в трьох аспектах:

- інформаційного забезпечення: надання суб'єктам освітньої сфери достовірної інформації про стан і перспективи ринку праці, прогнозів демографічних тенденцій та показників розвитку галузей економіки;
- функціональної спрямованості: створення умов для реалізації освітою своїх функцій, їх адаптація до вимог інформаційного суспільства;
- морфологічної модернізації: якісні та кількісні перетворення в освітній сфері, спрямовані на формування освітнього потенціалу населення відповідно до індивідуальних і суспільних потреб.

Формування моделі випереджальної освіти – процес безперервного вдосконалення всіх її складових: якості підготовки, навчально-методичного, організаційного, матеріально-технічного, кадрового та фінансового забезпечення. Критерієм розвитку моделі випереджальної освіти є сталість освітньої системи. Цей критерій пов'язаний із підвищенням рівня освітнього потенціалу населення, досягненням збалансованості професійно-кваліфікаційної структури робочої сили та потреб галузей економіки, стабілізацією фінансового забезпечення освітньої сфери і, відповідно, приведення рівня матеріально-технічного та кадрового забезпечення навчальних закладів до нормативних вимог.

Практична реалізація моделі випереджальної освіти вимагає впровадження прогностичного підходу до освіти. З огляду на це актуальним є створення державної та регіональної систем прогнозування і постійного моніторингу поточних та перспективних потреб ринку праці в кадрах. Таким чином буде забезпечено максимальну орієнтацію системи освіти на перспективний ринок праці, що дозволить підготувати випускників навчальних закладів до майбутніх змін у галузях науки, техніки, виробництва, культури, подолати інерційність системи освіти.

Основними принципами розвитку випереджальної освіти мають стати:

- варіативність освіти, тобто швидке реагування на зміни зовнішнього середовища, що виявлятиметься в постійному оновленні форм, методів і змісту навчання;
- регіоналізація освіти, тобто орієнтація діяльності навчальних закладів на перспективні потреби соціально-економічного розвитку регіону та місцеві ринки праці;
- безперервність освіти, тобто постійне оновлення знань, умінь, навичок, що вимагає переходу від принципу «освіта на все життя» до принципу «освіта протягом усього життя».

Упровадження моделі випереджальної освіти потребує відмови від сучасної освіти, орієнтованої на підтримку, а не на розвиток особистості. Основними напрямками переходу до випереджальної освіти є:

- впровадження нових форм і методів навчання, що відповідають вимогам інформаційного суспільства;
- розширення доступності освіти шляхом використання сучасних інформаційних та телекомунікаційних технологій (дистанційне навчання і засоби інформаційної підтримки навчального процесу);
- інтеграція гуманітарних та природничих наукових знань, що дозволить тим, хто навчається, формувати цілісну картину світу й об'єктивно оцінювати явища та процеси, що відбуваються у природі, суспільстві, соціально-економічній, культурній і науково-технічній сферах;
- подолання жорстких методів навчання, що тривалий час уніфікували особистісну індивідуальність, орієнтація навчального процесу на вільний розвиток особистості;
- підвищення якості освіти до рівня, що відповідає актуальним потребам особистості, суспільства та держави.

Основними умовами реалізації переходу до моделі випереджальної освіти повинні стати:

- на макрорівні: посилення інтеграції освіти та виробництва, що сприятиме розподілу відповідальності за якість підготовки робітників і фахівців між навчальними закладами та працедавцями;
- на мезорівні: підвищення наукомісткості освіти шляхом дослідження міждисциплінарних зв'язків та пошуку, таким чином, нових, перспективних галузей знань;
- на мікрорівні: перехід від усталеного навчання емпіричним знанням до навчання концептуальному усвідомленню зовнішнього середовища, що постійно змінюється.

Ступінь реалізації моделі випереджальної освіти виступає умовою розвитку галузей економіки, що зумовлено її спрямованістю на подолання проблеми «авральної» підготовки, перепідготовки і підвищення кваліфікації кадрів для потреб виробництва, що швидко змінюється під впливом науково-технічного прогресу та інформатизації суспільства.

Випереджальна освіта покликана зняти соціальне напруження на ринку праці шляхом збільшення шансів працевлаштування випускників навчальних закладів; зменшення періоду можливого безробіття; запобігання вильненню працівників унаслідок невідповідності їх освітнього і професійно-кваліфікаційного рівня новим вимогам виробництва.

В умовах відсутності ефективної системи державного замовлення та зростання частки випускників професійних навчальних закладів, які не одержують направлення на

роботу, особливої актуальності набуває проблема відповідності знань, умінь і навичок випускників вимогам виробництва. У ринкових умовах рівень теоретичної та практичної підготовки випускників навчальних закладів виступає запорукою їх конкурентоспроможності. Тому доцільно поновити партнерські відносини професійних навчальних закладів і підприємств. Це дозволить певною мірою врахувати вимоги потенційних працедавців до кваліфікаційних характеристик майбутніх робітників та фахівців.

Основними напрямками формування конструктивних відносин між навчальними закладами і підприємствами мають стати: організація виробничої практики учнів та студентів на базових підприємствах; упровадження в освітній процес технологічних «ноу-хау»; проведення спільних дослідних і дослідно-конструкторських робіт навчальних закладів та підприємств; залучення працедавців до уточнення, оновлення і розробки кваліфікаційних характеристик відповідно до сучасних вимог виробництва та перспектив розвитку науки, техніки і технологій; врахування вимог підприємств при оновленні змісту навчання. Крім того, важливим інструментом відновлення зв'язків професійно-технічних та вищих навчальних закладів із підприємствами може стати укладання угод стратегічного партнерства.

Пріоритетними напрямками вдосконалення професійно-технічної та вищої освіти, реалізація яких сприятиме забезпеченню зайнятості випускників професійних навчальних закладів і відповідатиме завданням моделі випереджальної освіти, є:

- підвищення кваліфікації викладацьких кадрів з метою опанування ними новітніх інноваційних технологій навчання;
- поновлення профорієнтаційної роботи серед школярів задля коректування їх трудових і професійних планів відповідно до особистих здібностей та схильностей, перспектив розвитку ринку праці;
- збільшення обсягів підготовки за інтегрованими професіями з метою підвищення конкурентоспроможності випускників навчальних закладів;
- проведення представниками навчальних закладів експертних опитувань управлінського персоналу підприємств, на яких працюють випускники відповідного навчального закладу, для виявлення недоліків їх теоретичної та практичної підготовки;
- забезпечення зв'язку теоретичних знань із практикою шляхом запровадження діяльнісного підходу до навчання, який передбачає надання учням і студентам можливості стажування на базових підприємствах під час навчання;
- здійснення постійного моніторингу працевлаштування випускників як службами зайнятості, так і самими навчальними закладами з метою виявлення найбільш та найменш затребуваних професій і внесення відповідних змін у перелік напрямів навчання, за якими здійснюють підготовку кадрів навчальні заклади;
- запровадження процедури погодження з обласними службами зайнятості обсягів та напрямів підготовки для регіональних потреб з метою подолання дисбалансу професійно-кваліфікаційної структури випускників професійних навчальних закладів і потреб ринку праці;
- здійснення переходу до системи ліцензування освітньої діяльності згідно з динамікою та потребами ринку праці;
- формування в учнів (студентів) навичок до пошуку роботи, уміння самопрезентації при працевлаштуванні через введення у професійно-технічних і вищих навчальних закладах спеціального курсу професійної та соціальної адаптації.

Особливої актуальності набувають такі підходи до підвищення якості практичної підготовки в закладах професійної освіти:

- створити на регіональному рівні об'єднану комп'ютерну базу про підприємства, які можуть забезпечити проходження та вибір місця практики студентами через Інтернет;

- розвивати альтернативні види практики – бізнес-інкубатори, дослідні підприємства тощо;
- поновити механізм централізованого закріплення бази практики.

Важливо також зберегти мережу галузевих професійних навчальних закладів, які б при організації навчального процесу, визначенні його змісту, ліцензуванні напрямів підготовки враховували реальні потреби конкретних галузей та ринку праці. Галузеві професійні навчальні заклади поряд із закладами державного рівня повинні набути загальнонаціонального значення і стати центрами, що забезпечують високий рівень навчально-методичного забезпечення всієї системи професійної освіти.

Формування випереджального рівня освітнього потенціалу суспільства є можливим тільки за умови радикальних змін у якості та змісті освіти. Удосконалення якості підготовки у всіх ланках освітньої системи потребує: реформування навчальних планів і освітніх програм відповідно до потреб суспільства й соціально-економічного розвитку; створення національної системи контролю якості освіти, яка була б диференційованою за рівнем освіти; підтримки нововведень в організації та змісті освіти; переходу до нових технологій навчання, які б інтегрували фундаментальну теоретичну підготовку і практику; розвитку дистанційної освіти як перспективної форми безперервного навчання; подальшої комп'ютеризації навчальних закладів та використання інформаційних технологій; переходу від освіти знанієвої до особистісно-орієнтованої, діяльнісної.

Розвиток випереджальної освіти має бути спрямований на подолання деформацій у розміщенні мережі навчальних закладів усіх типів із метою максимального задоволення освітніх потреб населення та потреб галузей економіки у кваліфікованих кадрах. Зокрема доцільними є такі структурні перетворення:

- розвиток нових типів шкіл на основі поширення профільного навчання та впровадження сучасних навчальних дисциплін, які полегшують адаптацію випускників загальноосвітніх навчальних закладів до життєдіяльності в умовах становлення інформаційного суспільства;
- здійснення поступового переходу до горизонтальної структури організації загальної середньої освіти, що передбачає виокремлення закладів початкової, основної та старшої школи як самостійних закладів. Це дозволить реалізовувати принципи індивідуалізації і диференціації навчання відповідно до вікових особливостей учнів та сприятиме виробленню диференційованої державної політики щодо кожної складової загальної середньої освіти виходячи з її функціонального призначення, а також актуальних проблем розвитку;
- розвиток мережі експериментальних загальноосвітніх навчальних закладів (ЗНЗ), які б займалися розробкою та опануванням нових навчальних програм і педагогічних технологій. Експериментальні ЗНЗ повинні стати майданчиками, де відпрацюватимуться механізми включення та адаптації загальноосвітніх навчальних закладів до процесів інформатизації і створення єдиного інформаційного освітнього середовища. Запровадження експериментальних ЗНЗ вимагає розробки відповідної Державної програми;
- розвиток безперервної освіти на основі створення комплексів дошкільний заклад освіти – загальноосвітній

навчальний заклад, загальноосвітній навчальний заклад – вищий навчальний заклад, а також комплексів педагогічної освіти (педагогічні класи – педагогічні училища – педагогічні вищі навчальні заклади);

- здійснення диференціації професійно-технічних навчальних закладів (ПТНЗ) за такими рівнями: ПТНЗ державного рівня, що забезпечують підготовку кваліфікованих робітників для галузей, що є пріоритетними в умовах розвитку національної інноваційної системи (високотехнологічні галузі та наукоємні виробництва); регіональні ПТНЗ, що відтворюють робітничі кадри відповідно до поточних та перспективних потреб конкретних територій; муніципальні ПТНЗ, що готують робітників для муніципальних підприємств; недержавні ПТНЗ, що забезпечують підготовку робітників для конкретних комерційних організацій. Така диференціація професійно-технічних навчальних закладів дозволить зменшити навантаження на державний бюджет і підвищить рівень відповідності обсягів підготовки робітників реальним потребам (держави, регіонів, підприємств);
- нарощування оперативних програм перепідготовки та підвищення кваліфікації дорослого населення на базі професійно-технічних і вищих навчальних закладів регіону з метою забезпечення відповідності професійно-кваліфікаційної структури кадрів поточним та перспективним потребам певної території і, відповідно, запобігання структурному безробіттю.

Висновки. Реалізація вищенаведених напрямів забезпечення зайнятості випускників навчальних закладів, підвищення якості освіти та структурних перетворень в освітній системі в межах моделі випереджальної освіти сприятиме зростанню адаптаційного потенціалу молоді, дозволить узгодити її професійно-кваліфікаційні характеристики і вимоги ринку праці, посилять соціальну функцію професійної освіти шляхом формування соціальної поведінки, адекватної зовнішнім умовам та внутрішнім ресурсам особистості. Отже, модель випереджальної освіти повинна стати основою для підвищення конкурентоспроможності випускників навчальних закладів, узгодження обсягів і якості підготовки з вимогами потенційних працевдавців та відповідно зростання конкурентоспроможності як вітчизняних підприємств, так і держави. Практичне втілення моделі випереджальної освіти залежить від ефективності організаційно-економічного механізму формування освітнього потенціалу суспільства.

Література

1. Колин К. К. Глобальные проблемы информатизации общества / К. К. Колин // Вестник высшей школы. – 2000. – № 6. – С. 12–16.
2. Субетто А. И. Образование как фактор экологической политики государства [Электронный ресурс] / А. И. Субетто // Академия тринитаризма, 13.06.2006. – Публ. 13431. – Режим доступа к ресурсу : <http://www.trinitas.ru/rus/doc/0016/001b/00161264.htm>
3. Урсул А. Д. Переход России к устойчивому развитию. Ноосферная стратегия / А. Д. Урсул. – М. : Луч, 1998. – 500 с.

Стаття надійшла до редакції 26 липня 2011 року

Шановні колеги! Триває передплата наукового журналу
«Економічний часопис-XXI»
на 2012 рік